
ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНА ГУМАНІТАРНА НАУКА

УДК 001(477)(092):811.161.2

С. І. Болтівець

Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ У НАУКОВІ СПАДЩИНІ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті висвітлюються психологічні чинники розвитку мовної свідомості у науковій спадщині видатного українського державного, культурного та громадського діяча, ученого-енциклопедиста Івана Огієнка — митрополита Іларіона — засновника Кам'янець-Подільського університету, в якому були закладені основи українського мовотворення в науково-педагогічній діяльності професорсько-викладацького персоналу.

Розкрито актуальні нині погляди І.Огієнка на значення мови в житті народу, характерні особливості його мовознавчої творчості, настанови вчителям щодо навчання української мови, основні напрямки його мовознавчих досліджень, які дозволяють охопити психологічну структуру загальноосвітнього мовного самоусвідомлення української нації.

Автор, розкриваючи погляди І.Огієнка на завдання вченого, застосовує новий спосіб розміщення бібліографічних описів використаних літературних джерел, який дозволяє читачеві, не перериваючи прочитання тексту, сприйняти найважливіші семантичні одиниці опису: місто, рік і сторінку кожного посилання безпосередньо після кожної цитати.

Ключові слова і словосполучення: психологічні чинники, розвиток мовної свідомості, психологія мислення.

Усталеним в науковій свідомості українських вчених упродовж більш як трьохстолітнього періоду, що охоплює «золотий вік» розвою української наукової культури — XVII століття, є положення Георгія Кониського про те, що навіть наближення до єдиноподібного усвідомлення понять, які позначаються науковими термінами, усуває суперечки щодо змісту того, про що йде мова: «Не будемо сперечатись про слова», — відзначав він, маючи, певно, на увазі й інші можливості, а також додаткові засоби збільшення доказовості, притаманні науковому тексту.

Однак, закономірне ускладнення викладу здобутого вченим наукового результату призводить до звуження сфери його використання, оскільки стеження за перебігом думки інтелектуала — це майже повторення шляхів одержання наукового знання. Цим самим створюється психологічний бар'єр для використання наукового знання широкими колами читачів і, власне, народом як суспільною цілісністю, чия свідомість недоотримує необхідних для повноцінного духовно-інтелектуального розвитку уявлень. Безперечно, первинними у подоланні цього психологічного бар'єру є природні пізнавальні прагнення народу. «Наш народ повинен зрозуміти, що сила його залежить від сили його свідомості», — писав митрополит Іларіон (Іван Огієнко) у книзі «Служімо своїому народові!» [Холм, 1943 — С.6]. Цю силу вчений систематично побільшував своєю невсипучою працею у царині мовознавства, психології і богослов'я.

І. Огієнко продовжив розроблення психологічного напрямку в українському мовознавстві, розвинутого Олександром Потєбнею і Борисом Грінченком.

Підвалини такого підходу були обґрунтовані на початку наукової творчості у праці «Українська культура»: «Мова — це наша національна ознака, в мові — наша культура, **ступінь нашої свідомості**. Мова — це **форма нашого життя**, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова — **душа кожної національності**, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як **певний орган культури**, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання.

Мова — це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова — це **найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я...**» [3, с. 239-240].

Отже, предметом Огієнкового зацікавлення й дослідження є не тільки мова сама по собі, а її взаємозв'язки з психічним життям людини і народу. Мова розповідає вченому про дух української нації в його розвитку протягом прожитих нею століть.

Значення мови в житті народу виражається такими основними положеннями:

1. Мова — це душа народу, найголовніший камінь його існування як нації; гине мова — гине народ, оскільки без мови народ ніколи не зможе стати свідомою і повноцінною нацією.

2. Мова — це найпотужніший двигун національної культури, найважливіша підвалина, на якій духовно зростає нація, це сила культури, а культура — це сила народу.

3. Настійною потребою свідомої людини, її національним обов'язком, честю і гідністю є досконале знання літературної мови.

4. Єдність народу забезпечує — одна літературна мова, одна термінологія, одна вимова, один правопис.

Характерною рисою мовознавчої творчості І. Огієнка було дотримання принципу «простоти та ясності», який ґрунтується на психологіч-

ному розрізненні способів мислення: «Є два способи думати, — зазначає І. Огієнко у статті «Як писати для широких мас» (1934), — спосіб народний, популярний, і спосіб інтелігентський, доступний не для багатьох» [5, с. 273]. Інтелігентський спосіб думати обмежує коло тих, хто здатний усвідомити написане, й цим перешкоджає розвиткові культури. «Сам я належу до тих, хто не тільки кохаються в популярному викладі, але й уважають його за корисніший від викладу чисто наукового, — зазначає І. Огієнко. — Завдання вченого — не тільки творити науку, але й уміти навчати її» [5, с. 276]. Виходячи із згаданого принципу, кожний дослідник, який бере в руки перо, «мусить дбати, щоб у його писаннях запанував тільки народний спосіб думати, цебто спосіб простий і ясний».

Марним є все, що написано, хоч і рідною мовою, та нерідним способом мислення. Його не розуміє читач, якому адресувалось викладане.

Етнічні прикмети психології мислення виявляються, за висновком дослідника, у тому, що «Кожна мова має свої власні способи сполучувати слова в речення, свою власну складню [Йдеться про **складню** як український відповідник **синтаксису**. — Прим. С. Болтвіця] і свої втерті фразеологічні вирази» [5, с.321]. В українській мові ці особливості полягають у неприпустимості вживання поруч двох іменників на *-ня*, *-ття*, накопичення підрядних речень, штучному вживанні сполучників — *котрий*, *який* замість широконародного *що*.

Доступність і ясність, бажання бути зрозумілим відзначають психологічну й методичну позицію І. Огієнка — мовознавця.

Вже протягом 1917-1918 років, — час, що зумовив небачений доти потяг до українського слова, молодий доцент Київського університету та Української Педагогічної Академії І.Огієнко пише і видає друком підручники, посібники, методичні поради для учнів, учителів, самонавчання дорослих: «Українське писання», «Українська граматика для навчання в народних школах», «Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає навчитись української мови». Він очолює правописну комісію, створену Міністерством освіти Української Народної Республіки, разом з академіком А.Кримським і професором Є.Тимченком, що входили до її складу, а готує «Проект правопису вкраїнської мови». Цей проект, прийнятий і затверджений Всеукраїнською Академією Наук, став основою для ухвалення 17 січня 1919 року Міністерством освіти України циркуляру «Про головні правила вкраїнського правопису для обов'язкового шкільного вжитку по всій Україні».

Не гаючи часу, І. Огієнко, тоді — ректор Кам'янецького університету — видає шкільний підручник «Українська граматика. Основи вкраїнського правопису», де головні правила були викладені з дивовижною простотою, ясністю і доступністю.

Ця книжка, хоч і адресована учням, становить собою цілісну методику навчання української мови, охоплюючи способи роботи вчителя: «Пильуйте, щоб дитячі оповідання були одразу цілими й закінченими, по змозі гарненькими й по змісту й по формі, — звертається він до педагога. — Я раджу складати оповіданнячко до малюнка перше гуртом в школі, і вже потім нехай запишуть його самі діти.

Коли є змога або потреба, не звертайте великої уваги на мої питання й відповіді — гуртом виробіть собі свої, і дуже добре було б, коли б до малюнку підібрали якийсь живий недавній факт з свого шкільного життя. Вірші я подаю в звичайному віршовому складі, бо є краса і в самій формі віршів; тим-то я не нищив форми віршів і не подаю їх в один рядок. Звичайно, якщо потрібно, деякі вірші з моєї книжки разом з списуванням можна давати дітям й завчати напам'ять... Скрізь в своїй книжці, особливо в частині II, я пильнував провести ідею повільного історичного розвою нашої мови; я бажаю, щоб діти втямили, що звуки й букви — не одне і те ж, щоб вони втямили навіть саме життя звуків» [4, с. 49].

З наведеного діяльнісного підходу видно, що цілісність навчання мови за цим підручником забезпечується, з одного боку, психологічним підготовленням до сприймання дитячої творчості, методичною підготовкою вчителя, з іншого, — всеохопленням дитячого сприймання: запитання дитині, що збуджують цікавість, але можуть бути замінені учителем та інші, ближчі до учнівського інтересу; малюнки для складання — одразу, цілих і закінчених, гарненьких за змістом і формою — оповідань; живі факти зі шкільного життя; вірші для списування й одночасно заучування напам'ять; створення у свідомості дитини найпершого обрису історичного розвою мови, що знаменує собою життя душі українського народу протягом минулих століть.

Життя звуків та інших граматичних явищ ґрунтується на тому незначному досвіді, що його не може не мати кожна дитина. І. Огієнко — психолог і методист у справі укладання підручника — заступає себе самого як докладного і різнобічного мовознавця: з усього розмаїття мови — лише 36 мовних явищ, гранично доступних, взаємопов'язаних, необхідних для розвитку мовленнєвих уявлень дитини. Розвій її таланту — в різнобічній діяльності.

Саме це має на увазі І. Огієнко, звертаючись до вчителя: «Складаючи свою граматику для народної школи, я перш над усе пильнував, аби дати таку книжку, щоб вона була більше до читання дітям та практичної їм роботи по вивченню рідної мови і щоб в ній дітям було як найменше завчати. Я дбав, аби кожний урок вести так, щоб висновок приходив сам собою і щоб мої висновки були дітям тільки на повторення».

«Практична робота» — це робота мислення, що застосовує природні способи організації думки. Тому й пам'ять дитини стає дійовою, здатною в процесі мислення пройти вдруге, втретє й так без числа пройдені вже одного разу самостійно дитячою думкою шляхи. Ці сходинки учнівських відкриттів, що долаються в навчанні, зміцнюють волю учня й цим вже наприкінці книги сформовують стійкий потяг до подальшого пізнання.

Огієнкова методика, що її викладено для вчителя, складається з таких частин:

1. Спочатку я подаю той матеріал, що на основі його вчитель веде уроки; це або ціле оповідання — його читають з дітьми, аналізують, потрібні місця виписують на дошку. Про цілі оповідання я

дбав, аби вони були корисними дітям; по змісту всі вони вкупі в ч. I та II — маленький курс українознавства.

2. За прикладами я скрізь подаю дрібненьким шрифтом питання до уроку. Ці питання я часто подаю не для учнів, а більше про самого вчителя, — це план його уроку, тут показано, що повинно зробити з поданим матеріалом; питаннями цими я нагадую все те, про що варто побалакати з дітьми; для учнів — це план пригадати урок.

3. Коли урок вже вивчений, коли діти САМІ зробили потрібний висновок, тоді тим, що не можуть одразу добре запам'ятати, що вони вчили в класі, я подаю свої висновки — їх читають діти вдома тільки для повторення; що надруковано чорним шрифтом, повинно завчити міцніше і більше.

4. І наостанку йдуть задачі. Більшу частину задач я призначаю на добре вивчення основ українського правопису; решту задач я призначаю на те, аби більше збагнути самий процес життя мови — тут учитель веде розмову з дітьми і приводить їх до потрібних висновків. Всі подальші задачі пророблюються більше в школі, менше вдома. Нагадую, що по задачах в мене йде більше і ґрунтовніше вивчення нашої мови, тим-то нехтувати цими задачами ні в якому разі не слід.

Вкупі з навчанням основ нашого правопису я навчаю передавати думки свої словом і на папері. До цього я подаю малюнки й задачі складати маленькі оповіданнячка».

Практичність викладеної методики роботи на уроці доповнюють вправи для домашнього виконання, в основі яких лежить дія і спостереження над її перебігом:

«Голосні звуки.

Задача 24. Задьте собі вдома перед дзеркалом і прокажуйте ось ці звуки: а, о, у; і, е; а, е, і; я, йо, і, е; о, йо; у, ю; і, ї; е, є. Примічайте, що роблять ваші губи та язик, коли ви прокажуєте ці звуки.

Задача 25. Намалюйте, який вигляд мають ваші губи, коли ви прокажуєте а, о, у» [4, с. 18].

Для ілюстрації І. Огієнко подає точні малюнки рухів губ при вимові звуків е, и, і, о. Зображування — синтетична діяльність мислення, уяви і почуттів учня. Для її здійснення необхідний належний розвиток окоміру й моторики пальців рук, засвоєння навичок техніки малюнку. І саме це ріднить творення зорового образу з письмом. Різноманітність способів мислення дитини має, за І. Огієнком, органічно включати цей компонент практичної діяльності.

Система засвоєння голосних і приголосних звуків передбачає їх розрізнення за допомогою зорового символу (крапкою, рисою) рухів губами і язиком, звучання, зіставлення із почутим у попередньому життєвому досвіді дитини, вияву спостережливості і кмітливості у дослідженні звукової тканини слів.

Складені І. Огієнком вправи утворюють систему, що має на меті всебічно охопити найголовніші відчуття учня, його пам'ять й спрямувати їх енергію для творення власної мисленнєвої дії.

Самоспостереження, що їх має виконати учень, містять у собі дійовий елемент. Дитина діє, спостерігаючи за власною дією, або ж відновлює в пам'яті вже сприйняті, але ще не усвідомлені з фонетичного погляду мовленнєві явища. При цьому мислення як учителя, так і учня вільне для принагідної постановки безліч інших запитань відповідно до ситуації, інтересів, наявного мовного матеріалу, особливостей мовленнєвого досвіду дитини.

Окремий розділ І.Огієнко відводить вивченню букви *Г*, *г*. Наводимо його повністю:

«Приголосний звук Г.

Гусочка гергоче: ге-ге-ге! На ганку стояв дід у гудзиках з великою гулею. Фігура, дригає, ґрунт — кґрунт, ґрунт.

Як вимовляється *г*? Чи давно вже в нашій письменстві літера *г*? Як її деколи пишуть?

Приголосний звук *г* вимовляється твердіше і голосніше од звука *г*. Буква *г* в українській азбуці живе вже більше 300 років.

Задача 48. Придумайте і запишіть речення, щоб вони мали оці слова (по одному слові на речення): дзиґа, глей, гніт, гвалт, ґрунт, гудзик».

Розвиткові мислення, що користується своїми природними способами пізнання, сприяють вправи, створені І.Огієнком для засвоєння уявлень про склади слова. Ці вправи послідовно взаємопов'язані між собою, проводячи думку від простих до поступово ускладнюваних мисленнєвих дій.

Дбаючи про розвиток мислення в процесі навчання української мови, Іван Огієнко подбав про різнобічність чинників, що підтримують цікавість, послідовно ведуть від одного виду діяльності до іншого, своєю взаємопов'язаністю і наступністю передбачають повне опанування змістом підручника. Це зміцнює волю, вивищує рівень домагань і привчає, самостійно придивляючись до життя мови, ставити запитання і й шукати відповіді на них. Чи не в цьому вбачав мовознавець І.Огієнко запоруку розвою мудрості? Такої, що надихає вчителя шукати відповіді на запитання дитини, навчаючись у неї простоти і ясності, свіжості думки у сприйнятті усталених, здавалося б, навіки втілень життя народного духу, збереженого в мові.

Набуття й підтримання душевної рівноваги, важливе з морального і психогігієнічного погляду, забезпечується вміщеними І. Огієнком у підручнику молитвами, які, за Мартіном Бурбером і Віктором Франклом, є «покликом особи до особи», «вершиною стосунку «Я — Ти»:

МОЛИТВА ПЕРЕД НАВЧАННЯМ

Преблагий Господи, пошли нам ласку духу Твого Святого, що дарує нам розум і зміцнює душевні сили наші, аби ми, переймаючи науку, вирости Тобі, нашому Создателеві, на славу батькам нашим на радість, Церкві й Україні на користь.

МОЛИТВА ПО НАВЧАННІ

Дякуємо Тобі, Создателеві нашому, що ти сподобив нас ласки Твоєї, і ми прослухали навчання. Благослови наших старших, батьків і вчителів, що ведуть нас пізнати добро, пошли нам розум та силу й далі вести науку нашу».

«Справді, – відзначив В.Франкл у праці «Людина в пошуках граничного сенсу», – саме молитва є «покликом особи до особи»; її можна розглядати як вершину стосунку «Я – Ти», котрий, за Мартіном Бубером, постає найхарактернішою якістю людської екзистенції – її діалогічною якістю» [2, с. 173-174].

На думку І. Огієнка, основним принципом викладання української мови є науковість. Важливе значення має принцип історичного вивчення мови, а також створення в учнів цілісного уявлення про мову як про живий організм, що розвивається за притаманними йому законами.

Узагальнені погляди І. Огієнка на основні питання оволодіння українською мовою мають такий вигляд:

Перший етап вивчення мови

Засвоєння частин мови і їх граматичних форм. Найпростіші мовні закони. Розповіді про життя звуків, слів і їх форм. Елементи порівняльної лексикології і граматики. Етимологія і створення. Наука про життя груп слів і речення (синтаксис). Практичне виявлення синтактичних відмінностей української мови у зіставленні з іншими спорідненими мовами.

Вивчення старослов'янської мови (І. Огієнко наводить порівняльну абетку старослов'янської і української мов, що включає позначення вимови звуків). Роль старослов'янської мови в історичному розвитку української мови. Елементи історії мови й діалектології.

Другий етап вивчення мови

Основи загального мовознавства. З'ясування місця української мови серед інших європейських мов. Розвиток рідної мови на європейському мовному тлі. Розповіді про життя рідної мови від праслов'янського розвитку і досьогодні. Іншомовні впливи на мову і їх наслідки. Читання мовних пам'яток. Елементи порівняльної граматики слов'янських мов у школі. Призвичаювання учнів до практичної роботи щодо вивчення української мови: записування місцевих говірок, народних пісень, приказок, легенд, апокрифів.

Основні віхи Огієнкового мовознавчого доробку відзначаються фундаментальністю виконаних досліджень, віднайдених етнопсихологічних закономірностей розвитку української мови.

Його перші наукові розвідки з історії мови та мовознавства виходять у світ в 1908 році. Це «Історія граматичної літератури: Записки наукового товариства у Києві». – Кн. I. – 1908 і «Огляд українського язикознавства: Записки наукового товариства Т. Шевченка». – Т. 79-80. – Львів, 1908.

У 1910 році з'являється друком праця «Двійне число в українській мові» (Записки наукового товариства у Києві. — Кн. VI).

Вагомий внесок робить І.Огієнко у вивчення історії російської мови. Він уклав «Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке» [Київ, 1912], що послужив основою для узагальнення історичних закономірностей засвоєння російською мовою слів іншомовного походження. Його праця «Русское литературное ударение. Правила и словарь русского ударения» [1914] узагальнює теоретичні засади історичної акцентології. Розроблені вченим загальнотеоретичні положення про генезу та наступні історичні зміни слов'янського наголосу до сьогодні залишилися загальноновизнаними у мовознавстві. Це, зокрема, твердження про домінуючу роль аналогії при формуванні нової акцентної системи після занепаду редукованих Ъ і Ҁ та кінцевого И, взаємопов'язаність наголосу і семантики слів, насамперед похідних.

Як результат проведеного дослідження, у 1915 році в Києві виходить в світ його праця «Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык».

Поряд з історією запозичень до російської мови дослідник розкриває аналогічні процеси, які відбувалися в українській мові, розрізняючи запозичення стародавніх часів: східні (іранські, арабські, тюркські), західні (литовські, германські, кельтські, угорські), південні (грецькі, латинські, церковнослов'янські), а також західні запозичення нового часу (польські, німецькі, голландські, англійські, єврейські та інші).

Важливим підсумком дослідження є думка про те, що запозичення становить собою фактор розвитку кожної культурної мови, а засвоєні слова відображають історію зв'язків народу з іншими культурами.

Не посилаючись на автора, російські мовознавці використовували й цитували ці праці вже за радянського часу. Як один із прикладів, що його наводить С. Бевзенко у статті «Питання історії мови у працях І. Огієнка» (1992) [1, с.88], є книга — «Лексика русского литературного языка XIX. — нач. XX в. — М.: Наука, 1981.

Свій шлях до читача наукові набутки дослідника розпочали з популярної праці І. Огієнка «Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську», видану 1917 року.

Розгортаючи коментар до явищ сучасної української мови у формі численних історичних відомостей, І.Огієнко докладно й аргументовано викладає ці твердження у книзі «Курс украинского языка. Из лекций по истории украинского языка», що вийшла друком у 1918 році.

Вже створює передумови для подальших історичних зіставлень мовних явищ і фактів, які були докладно висвітлені в «Історичній хрестоматії української мови» [К., 1918], посібнику «Краткий курс украинского языка. Из истории украинского языка» [К., 1918], працях «Чистота і правильність української мови» [Львів, 1925], «Нариси з історії української мови: Система українського правопису [Варшава, 1927], двотомній фундаментальній розвідці, за яку університетом міста Брно І. Огієнкові був присуджений ступінь

доктора філософії, — книзі «Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол» [Варшава, 1930].

Дослідження мови староукраїнських писемних пам'яток становлять значну частину наукової спадщини Івана Огієнка. Велика їх кількість, проаналізована вченим, дає йому підстави віднести час виникнення української мови до VI ст. н.е. Так, мовознавець викладає результати своїх досліджень у працях «Вербська євангелія 1560 року», «Псалтир половини XVIII в. в лемківському перекладі», «Лисецьська тріодь 1734 року», «Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці. Нарис з історії української фонетики [1923], статті «Українська мова в Києво-Печерській лаврі в XVII в.» [1924], «Сторінка з історії української мови як мови богослужбової» [1926]. Історія мови розглядається вченим у контексті уявлень, розвитку свідомості й душі українського народу: «Пізнати первісне значення слова — то пізнати душу слова, життя самої мови» («Українська церковна термінологія в мові польській»).

До цього ж періоду наукової творчості І.Огієнка належить задум написати багатому — 12 томів! — історію церковнослов'янської мови. Перший і другий томи цієї унікальної за масштабністю задуму праці вийшли у 1927-1928 роках у Варшаві. Автор присвятив їх дослідженню життя першовчителів слов'янського світу Кирила і Мефодія.

Третій том містив публікації кирило-мефодіївських джерел, четвертий — історію появи азбуки і літературної мови слов'ян, п'ятий — історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд старослов'янських пам'яток X-XI ст., докладні бібліографічні покажчики, словник старослов'янської мови і велику кількість знімків пам'яток; шостий — фонетика; сьомий — морфологія; восьмий — синтаксис; дев'ятий — історію церковнослов'янської вимови і наголосу, десятий — слов'янську палеографію; одинадцятий і дванадцятий томи — історію перекладів св. Письма і богослужбових книг на церковнослов'янську й інші мови слов'янського світу.

Вченому вдалося опублікувати, крім вже згаданих, четвертий, п'ятий, шостий і десятий томи цього монументального мовознавчого дослідження.

Важливе місце відводив І. Огієнко вивченню наголосу у фонетичному розвитку мови. Так, у статті «Розмежування пам'яток українських від білоруських» він обґрунтовує думку про те, що наголос як оригінальна система кожної мови є показником національної приналежності певної писемної пам'ятки.

Такий підхід становив собою цілковиту новизну для українського мовознавства, що знаменувала собою застосування незнаного досі методу, заснованого на вивченні наголосу східнослов'янських пам'яток. Практичне його застосування у мовознавчому дослідженні здійснене І. Огієнком у праці «Східнослов'янський наголос у XIV віці. Словник наголосів Чуднівського нового Завіту 1355 р.» [1937].

Теоретичне узагальнення результатів багатолітніх досліджень в галузі української історичної акцентології було викладено в статтях «Український наголос в XIV ст.», «Український наголос на початку

XVII-го ст.», «Наголос як метод означення місця виходу стародрукованих книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеотеїсії».

До важливих висновків вченого належить твердження про те, що вже у XV столітті українська мова мала власну систему наголосу, відмінну від наголосу польської і російської мов; продуктивність слів староукраїнської мови з кореневим наголошуванням зумовлена доісторичним (праслов'янським) впливом. Останнє, зокрема, ріднить південно-західні говори із системою наголосу сербської мови.

Протягом 1933-1939 років І. Огієнко редагує популярний щомісячник «Рідна мова», що мав на меті поширювати в західноукраїнських землях норми української літературної мови, засновані на середньонаддніпрянських говорах.

Діалекти вчений розглядає як живе джерело збагачення української мови. У ґрунтовній праці «Як записувати народні говори» він розкриває питання підготовки до записів, вибору оповідача, процесу запису, документування зібраних матеріалів.

Ця праця, як і сам журнал, була адресована насамперед сільському вчителю. Звертаючись до читачів, його редактор писав: «Сердечно просимо наших читачів подавати нам більше діалектичного матеріалу зо своїх місцевостей. На словах просимо конче подавати наголос (акцент). Записуйте фонетично, як чуєте».

І дописувачами журналу стали науковці, письменники, педагоги М. Королів-Старий, С. Черкасенко, учителі сільських шкіл, викладачі гімназій, адвокати.

У дев'яносто одному випуску журналу були видрукувані нові емпіричні відомості з фонетики, діалектології, лексикології, лексикографії, граматики, методики викладання української мови в школі, стилістики, ономастики, психолінгвістики.

Серед статей численних дописувачів на сторінках журналу побачили світ посібники та інші праці професора І. Огієнка — «Складня української мови», «Ономастика й топомастика в Мойсеєвій Книзі Буття», «Початкова Граматика української літературної мови», «Без спільної мови нема нації», «Чужі впливи на українську мову», інші.

Найголовнішою ідеєю, що її втілював журнал, була думка про те, що соборна літературна мова є запорукою міцної національної свідомості і самостійної державності.

Окремі публікації журналу «Рідна мова» видавалися у серії «Бібліотека рідної мови». Це, зокрема, науково-популярна праця І. Огієнка «Рідне писання», яка включала в себе «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних» [Жовква, 1943. — 156 с.]. Словник містив понад 7,5 тисяч слів й мав додаток: «Головні відміни літературної мови від мови західноукраїнської», де зроблено огляд її найважливіших фонетичних, морфологічних і синтаксичних прикмет у контексті історії розвитку літературної мови.

Протягом 20-30 років XV століття, крім цього, побачили світ його «Український правописний словник», «Історичний словник української мови», «Словник мови Шевченка», «Український стилістичний словник».

«Для одного народу — одна літературна мова! Для одного народу — один правопис! — так сформулював свою основоположну концепцію вченого-мовознавця І. Огієнко у «Словнику місцевих слів...».

Її практичне здійснення вчений розпочав своєю безпосередньою участю у створенні загальнообов'язкового українського правопису: очолює Правописну комісію, створену при Міністерстві освіти Української Народної Республіки, до якої входили академік Агатангел Кримський і професор Євген Тимченко. Підготовлений «Проект правопису української мови» був затверджений Міністерством освіти 17 січня 1919 року і розісланий обіжником (циркуляром) «Про головні правила українського правопису для обов'язкового шкільного вжитку по всій Україні». З незначними змінами цей проект став основою правописного кодексу, що вийшов у світ 1921 року.

Під його впливом деякі зміни було внесено у «Правописні правила, прийняті Науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові», що створювалися на основі правописної системи С. Желехівського.

Це було перше в історії української літературної мови запровадження на більшій частині України єдиних загальнообов'язкових правописних норм.

Науковим подвигом Івана Огієнка — митрополита Іларіона є другий в історії українського народу переклад Біблії (перший у ХІХ столітті, вельми цінний і важливий для української культури свого часу, був виконаний Пантелеймоном Кулішем) на українську літературну мову.

Для здійснення перекладу з мови оригіналу І.Огієнко, починаючи з 1917 року, ґрунтовно вивчає старогрецьку і староеврейську, латинську і церковнослов'янську мови, різні сфери життя древнього Ізраїлю, його історію і культуру. Дослідник докладно знайомиться із світоглядом, звичаями, традиціями, системою законів, етнічною психологією древніх юдеїв.

Переклад Біблії, завершений перекладачем наприкінці 1958 року, був виконаний класичною літературною українською мовою, зрозумілою кожному, хто володіє нею. У перекладі була повністю збережена ритмічність оригіналу, біблійний стиль і точність думок. Саме це принесло йому визнання Британського і Закордонного Біблійного Товариства, яке обрало українського вченого своїм Почесним Членом.

Отже, історико-мовознавчі розвідки І. Огієнка повертають словам загублені у віках виміри духовного сенсу, збагачуючи ними сучасне життя української мови і, цим самим, забезпечують цілісність сучасного самоусвідомлення українського народу. Повсякденне як таке, що спрямоване в прийдешнє, забезпечення психогігієнічного принципу цілісності самоусвідомлення власного загальносуспільного Я, належить до сфери наукової і науково-педагогічної діяльності професорсько-викладацького персоналу вищих навчальних закладів кожної освітньорозвиненої держави і, зокрема, України в їх числі.

Список використаних джерел:

1. Бевзенко С. Питання історії мови у працях І. Огієнка // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882-1972 рр.) в контексті українського національного відродження. Тези наук.-теорет. конференції. До 110-річчя від дня народження. 16-17 квітня 1992 р. — Кам'янець-Подільський, 1992. — 220 с.
2. Гуманістична психологія: Антологія. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів : У 3-х тт. / [За ред. Романа Трача (США) і Георгія Балла (Україна)]. — К. : Університ. вид-во «Пультари», 2001. — Т.1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. — 2001. — 252 с.
3. Огієнко Іван. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Укр. Нар. Університеті. З малюнками і портретами укр. культ. діячів. — К. : Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. — 272 с. [Репринтне видання : К. : Абрис, 1991].
4. Огієнко Іван. Українська грамати́ка. Основи українського правопису: підручник для першого року навчання в народній школі та для підготовчого класу шкіл середніх / Іван Іванович Огієнко. — 2-ге видання, незмінне. — К.: Вiдeнь, 1921. — 47 с.
5. Огієнко Іван. Як писати для широких мас. — Рідна мова. Науково-популярний місячник, присвячений вивченню української мови / [Гол. ред. і видавець проф., д-р Іван Огієнко]. — Варшава. — Рік II. — 1934. — №7. — С. 273—280; №8. — С. 321—330.

The article deals with the psychological factors of development the linguistic consciousness in the scientific legacy of the prominent Ukrainian, cultural, and public statesman Ivan Ohienko, founder of Kamients-Podilsky university, where the bases oh the formation the Ukrainian language were putted. Actually vies of Ivan Ohienko into the language value in the people life, basic directions of his linguistic researches were discovered. The author shows Ivan Ohienko's looks to the task of scientists, applies the new method of putting the bibliographic descriptions of the literally sources.

Keywords and word-combinations: psychological factors, development of linguistic consciousness, psychology of thought.

Отримано: 11.10.2009 р.